COMPETITIVE AGROBUSINESS – LIVABLE COUNTRYSIDE
(Four theories for determining the outline of a potential development policy)

By:
LAKNER, ZOLTÁN – HAJDU, ISTVÁNNÉ – KAJÁRI, KAROLINA
– KASZA, GYULA – MÁRKUSZ, PÉTER – VIZVÁRI, BÉLA

Keywords: optimum resource utilisation, increased value-added content, regulation of commercial superiority, food security system.

By the end of the 20th century, global systems of production and commerce had developed in the agrobusiness. The fundamental characteristic of these is that parallel to the disintegration of earlier market protection systems generally in use, the price and quality of products increasingly becomes determinant. While the EU is presently still capable of maintaining "internal" market protection for a short time, this is unlikely to be the case for long. In the period 2007-13, the type of agrobusiness whose development is indicated, is one which contains within itself the potential for long-term sustainable development, even within the increasingly liberalised and globalised world economy's system of conditions. (1) To further this requires the development of a configuration and spatial division of labour that comprehensively utilises the precise tools of agriculture and takes into account Hungarian agro-ecological assets. The resources available for the development of logistical systems should also be utilised taking these into account. (2) Small and medium-sized food industry businesses could have an outstanding significance in making the most of an area's inherent possibilities and in retaining countryside population. It is advisable in their development, to give the associations that build on the consistent utilisation of system elements and which comprise an increasingly large part of the production field, a much greater role than they currently have. The number of cases where subsidies simply create the opportunity for raw material production must be reduced. (3) The expansion of large-scale small business systems is concurrently putting increased pressure on suppliers. In economic terms, late payments and the stipulation of other, quite baseless, payment obligations constitute a transfer of resources, which is not, however, reflected in the current information systems or in tax legislation. In the interests of reducing the imbalance, characteristic of the whole verticum, the regular recording of such cases and the development of a complex taxation system based on this is a task of fundamental importance. (4) The competitiveness of the Hungarian agricultural sector is basically domestically determined. In the interests of this, the Hungarian consumer's trust in domestic produce needs to be restored. This requires a radical transformation of the current food security system.

VERSENYKÉPES ÉLELMISZERGAZDASÁG – ÉLHETŐ VIDÉK
(Négy tézis egy lehetséges fejlesztési politika körvonalainak meghatározásához)

LAKNER ZOLTÁN – HAJDU ISTVÁNNÉ – KAJÁRI KAROLINA
– KASZA GYULA – MÁRKUSZ PÉTER – VIZVÁRI BÉLA

Kulcsszavak: optimális erőforrás-hasznosítás, hozzáadott érték növelése, kereskedelmi erőfölény, élelmiszerbiztonság.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A 20. század végére globális termelési és kereskedelmi rendszerek alakultak ki az élelmiszergazdaságban. Ezek alapvető jellemzője, hogy a korábban általánosan alkalmazott piacvédelmi rendszerek lebomlásával párhuzamosan egyre inkább a termékek ára és minősége válik meghatározóvá. Az Európai Unió napjainkban még képes ugyan ideig-óráig fenntartani a „belső" piacok védelmét, ez azonban valószínűleg nem sokáig marad így. A 2007-13 időszakban olyan agrárgazdaság kialakítására indokolt törekedni, mely magában hordozza a hosszú távú, a mind-inkább liberalizálódó és globalizálódó világgazdaság feltételrendszerei között is fenntartható fejlődés lehetőségét. (1) Ennek érdekében a magyar agro-ökológiai adottságokat messzemenően figyelembe vevő, a precíziós mezőgazdaság eszközeit sokoldalúan alkalmazó térszerkezet és térbeli munkamegosztás kialakítására van szükség. Ezeket figyelembe véve kell felhasználni a logisztikai rendszerek fejlesztésére rendelkezésre álló erőforrásokat is. (2) A vidéki népesség megtartásában, a tájban levő lehetőségek kiaknázásában kiemelkedő jelentősége lehet a kis és közepes méretű élelmiszeripari üzemeknek. Ezek kialakításában a rendszerszemlélet következetes alkalmazására épülő, a termékpálya minél nagyobb részét magában foglaló szövetkezeteknek a jelenleginél nagyobb szerepet célszerű kapniuk. Csökkenteni kell azon esetek számát, amikor a támogatások pusztán a nyersanyag előállításának lehetőségét teremtik meg. (3) A nagyméretű kiskereskedelmi rendszerek térhódításával párhuzamosan fokozódik ezek nyomása a beszállítók felé. A késedelmes fizetések, a minden alapot nélkülöző egyéb fizetési kötelezettségek kikötése közgazdasági lényegét tekintve eszközátadást jelent, mely azonban a jelenlegi információs rendszerekben és adójogszabályokban nem tükröződik. Az ilyen esetek rendszeres nyilvántartása és az erre alapozott adóztatás komplex rendszerének kidolgozása alapvető fontosságú feladat a vertikum egészére jellemző egyensúlytalanságok csökkentése érdekében. (4) A magyar agrárium versenyképessége alapvetően belföldön dől el. Ennek érdekében vissza kell adni a magyar fogyasztó hazai termékekbe vetett bizalmát. Ez a jelenlegi élelmiszer-biztonsági rendszer radikális átalakítását követeli meg.

A pályázatra érkezett kéziratokat a Szerkesztőbizottság megjelenés után értékeli, lektorálja és a szerkesztés is csak a minimálisan szükséges beavatkozásokra korlátozódik.

1. Tézis: Az agro-ökológiai adottságok messzemenő figyelembevételével kialakított, a precíziós mezőgazdasági termelés eszközrendszerére alapozott agrártermelési struktúra a jelenlegi igényszint kielégítését a mostaninál lényegesen kisebb terület felhasználásával is lehetővé tenné. A fennmaradó területet az energiatermelésre és/vagy az erdőgazdálkodásra, illetve a biodiverzitás fenntartására célszerű felhasználni.

Az agrár-világpiacok globalizációjából az következik, hogy nem tekinthető értelmes célkitűzésnek a termelés mennyiségének további növelése, mert ezen stratégia alkalmazását sem a piaci viszonyok nem teszik lehetővé, sem a magyar élelmiszergazdaság logisztikai akciórádiusza nem ad módot a tömegtermékek nagy távolságra történő gazdaságos szállítására – ennek mértékét a különböző szerzők (*Udovecz, 2006*) 500-900 km-re becsülik – és a környező országok csak korlátozott felvevőpiacot jelentenek.

Ha arra keresünk választ, hogy a jelenlegi igény-struktúra kielégítéséhez mekkora területre lenne szükség, akkor mindenekelőtt azt kell meghatároznunk, hogy milyen technológiai színvonalat tekintünk kiindulópontnak. Világosan látható, hogy napjainkra a magyar növénytermelés hozamai az esetek jelentős részében messze elmaradtak a fejlett országokétól, sőt a korábbi színvonalat sem érik el, ugyanakkor erőteljesen nőtt a termésátlagok ingadozása, azaz a termelés bizonytalansága. Ezt szem előtt tartva célszerű figyelembe vennünk azt is, hogy még ha a termésátlagok követték volna a hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek végéig tartó lineáris trendet, akkor sem érnénk el egy-egy növény termelésének európai élmezőnyét.

A bemutatott összefüggések ismeretében nem tűnik maximalizmusnak, ha a növénytermelés hektáronkénti termelését az 1984-1988-as időszak megyénkénti átlagterméseivel közelítjük. Ez alól csak a cukorrépa és a napraforgó esetén célszerű kivételt tenni: itt az agrártermelést is mind nagyobb mértékben integráló multinacionális vállalatok hatására egyre inkább sikerült elérni a terméshozamok növekedését, ezért ezen növényeknél a 2000-2004-es időszak átlagterméseivel kalkuláltunk.

A fenti megfontolások alapján a magyar szántóföldi növénytermelés térszerkezetének optimalizálási lehetőségeit hét kiválasztott, a szántóföldi növénytermelés mintegy kétharmadát reprezentáló növény (búza, kukorica, árpa, rozs, cukorrépa, napraforgó, burgonya) megyei termésátlagai alapján elemeztük.

A magyar mezőgazdaság teljesítőképessége és adottságai közötti viszonyt a lineáris programozás alkalmazásával vizsgáltuk. A modell kiinduló adatai az alábbiak voltak:

x_{ij}	termőföld-felhasználás *j* megyében az *i* növényre
ξ_{ij}	az *i* növény termésátlaga *j* megyében
b_i	az *i* növény megkövetelt termésmennyisége
c_j	hét kiválasztott növény termelésére rendelkezésre álló összes földterület *j* megyében
d_{ij}	egy-egy növény földhasználatának korlátja *j* megyében

Kiindulásunk szerint a modell segítségével elérni kívánt „optimális” földhasználati szerkezetnek ki kell elégítenie az alábbi követelményeket.

Az egyes növényekből megkívánt összes termésmennyiség biztosítása:

$\sum_{j=1}^{19} x_{ij}\xi_{ij} \geq b_i$	*i=1,...,7.*	*(Eq. 1)*

Az egyes megyékben rendelkezésre álló összes szántóföldterület figyelembe vétele:

$\sum_{i=1}^{7} x_{ij} \le c_j$	*j=1,…,19.*	*(Eq. 2)*

Az *i* növény termesztésére j megyében felhasznált földterület figyelembe vétele*:*

$x_{ij} \le d_{ij}$	*i=1,…,7; j=1,…,19.*	*(Eq. 3)*

Végül természetesen azt is meghatároztuk, hogy az egyes célfüggvény-együtthatóknak pozitív értékűeknek kell lenniük:

$x_{ij} \ge 0$	*i=1…,7; j=1,…,19.*	*(Eq. 4)*

Az (1) egyenlet x_{ij} értékeinek együtthatói véletlen változók, ezért legfeljebb azt tűzhetjük ki célul, hogy adott biztonsági szinten sikerüljön kielégíteni a termelési igényeket, azaz:

$P(\sum_{j=1}^{19} x_{ij}\xi_{ij} \ge b_i \mid i = 1,...,7) \ge p.$	*(Eq. 5)*

Az így létrehozott modell célfüggvényében az összes földhasználat minimalizálása áll, azaz:

$\min \sum_{i=1}^{7}\sum_{j=1}^{19} x_{ij}.$	*(Eq. 6)*

A bemutatott egyenletrendszerben szereplő összefüggésekkel egy sztochasztikus programozási feladathoz jutunk, melynek nem ismert egzakt megoldása. Az egyszerűség kedvéért az egyes növények a_{ij} termésátlagát vettük figyelembe:

$\sum_{j=1}^{19} a_{ij}x_{ij} \ge b_i$	*i=1,…,7.*	*(Eq. 5')*

Így olyan egyenletrendszerhez jutottunk, amelyik bármely LP programcsomaggal megoldható. A mi választásunk egyszerűsége miatt a *What'sBest*® programcsomagra esett.

Röviden: olyan térszerkezet kialakítására törekedtünk, mely az 1984-89-es időszak átlag termésátlagai alapján képes elérni a 2000-2004 közötti időszak terméseredményeit. A jelenlegi körülmények között megközelítően ez az a termésmennyiség, amelynek bel- és külpiaci értékesítése zavarmentesen megoldható.

Munkánk során a bemutatott feltételek mellett kerestük azt a termelési térszerkezetet, mely a legkisebb terület felhasználásával képes kielégíteni a jelenlegi igényszintet. Számításaink eredményeit az 1. táblázatban mutatjuk be. A bemutatott táblázat alapján megvalósított termelés-allokációval elérhető, hogy a vizsgált növények termelésére igénybe vett szántóterület a jelenlegihez képest 17%-kal csökkenjen.

A számításainkhoz felhasznált modellben korlátozó feltételként vettük figyelembe az egyes megyék rendelkezésre álló területét. Ha ezt a korlátozó feltételt enyhítjük, azaz megengedjük, hogy a termelésre igénybe vett terület adott mértékben meghaladja 2000-2006 átlagában az egyes megyékben felhasznált területet, akkor azt tapasztaljuk, hogy tovább csökkenhet az agrártermelésre felhasznált földterület mennyisége, és a területmegtakarítás akár 25%-ot is elérhet. Ha a „megyei" korlátokat teljesen eltöröljük, és nem szabunk gátat annak, hogy az egyes megyékben rendelkezésre álló szántóföldterület csak adott részét használhatják fel a vizsgált növények termelésére, akkor egészen sajátos, „monokultúrás" kép alakul ki. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen fejlődési pályának sem értelme, sem realitása nincsen, mégis jól rávilágít arra, milyen jelentős termelési potenciállal rendelkezik hazánk mezőgazdasága. Ezen termelési potenciál stabilitását szemléletesen igazolja, hogy ha kizárjuk a választható alternatívák közül azt a megyét, mely a kiindulás szerint

„optimálisnak” lenne tekinthető, akkor is jelentősebb nehézség nélkül elérhető a kívánt termésmennyiség.

A vázolt összefüggésekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar mezőgazdaság nagyon jelentős termelőkapacitásokkal (agro-ökológiai potenciállal) rendelkezik. Ebből az következik, hogy ha a jelenlegi piaci feltételek nem változnak meg radikálisan, akkor egyre inkább a termelési feltételekhez igazodó földrajzi szerkezet kialakítására célszerű törekedni, azaz fokozott mértékben előtérbe kellene kerülnie a „tájtermesztés” fogalomkörrel összefoglalt gondolkodásmódnak. A termelés térszerkezetének átalakulása megköveteli a szállítási-tárolási logisztikai infrastruktúra földrajzi elhelyezésének újragondolását is. A most tervezés vagy építés alatt álló multimodális logisztikai szolgáltató központok kialakításában is figyelembe kellene venni ezeket a szempontokat. A fennmaradó mezőgazdasági termőterület hasznosításának szempontjából felértékelődik a turizmus és a mezőgazdasághoz kapcsolódó egyéb tevékenységek szerepe is, azok összes logisztikai feltételrendszerével együtt.

2. Tézis: A magyar termelési potenciál kiaknázásának, a mezőgazdasági termelők jövedelemnövelésének és a munkahelyteremtésnek elemi feltétele az erős, magas hozzáadott értéket képező élelmiszeripari kis- és középvállalatok jelenléte.

A világ minden fejlett országát az jellemzi, hogy az élelmiszerfogyasztás előbb-utóbb eléri a biológiai telítettség határát. Ekkor a magasabb hozzáadott érték tartalmú, különlegesebb, egyedibb termékek előállítása jelentheti a legfőbb kitörési pontot (1. ábra). Ha az agrártermelők ebből a folyamatból kimaradnak, akkor nem lesz lehetőségük a termékek kínálta differenciálásra, és így egyre kedvezőtlenebb helyzetbe kerülnek a vertikumon belüli jövedelemosztozkodás során. Az életmód átalakulása, a fogyasztói magatartás módosulása azonban új távlatokat is nyithat. Ennek talán legjobb példája az agrártermeléshez (is) kapcsolódó turisztikai szolgáltatások bővülő köre. Jól példázza ezt a borturizmus fejlődése.

A globalizálódó világban kétpólusú (duális) élelmiszeripar jön létre. A skála egyik pólusán a nagy (gyakran multinacionális) vállalatok helyezkednek el, a másikon a kis- és középvállalatok.

A tájban rejlő értékek kiaknázása, a növekvő hozzáadott érték termelés és a munkahelyteremtés szempontjából a kis és közepes méretű élelmiszeripari vállalatoknak van kiemelt jelentősége. Ezek akkor lesznek sikeresek, ha (1) képesek lesznek a helyi adottságok messzemenő kiaknázására [pl. hagyományos termékek, termelési kultúrák „újrafelfedezése”]; (2) megtalálják azokat a termékeket, melyek előállítása – például a méretgazdaságosság miatt – még nem érdekes a nagyvállalatok számára [pl. speciális édesipari termékek gyártása, gondoljunk pl. a Szamos Kft. sikereire]; (3) képesek lesznek magasabb hozzáadott értékű termékek előállítására [egészségiparhoz kapcsolódó innovációk a gyógyszer- és élelmiszeripar határán a pezsgőtabletták piacán]; (4) termékeikhez megfelelő szolgáltatást képesek hozzáadni [pl. bor-borturizmus].

Ezen stratégia megvalósításához két dolog kell: az egyes, önmagukban széttagolt mezőgazdasági termelők önszerveződésének, szövetkezésének előmozdítása és a megfelelő stratégia kidolgozása.

A szövetkezés jelentőségét jól érzékelteti a borászat példája. Konkrét üzemi adatok alapján elkészített, számítógépes szimulációval alátámasztott modellszámításaink alapján ha egy 20 hektáros családi pincészet „csak” szőlőt ad el, ak-

kor biztos a pénzügyi bukás. Ha egyszer fejtett bort értékesít, akkor még mindig csak nagyon szerény lehet a beruházás belső megtérülési kamatlába (*Takács – Takácsné, 2004*). Ha képes palackozott bor előállítására, akkor azonban már jelentős és viszonylag biztos nyereséggel működhet (2. ábra). Ehhez természetesen megfelelő technológiára, gépekre, berendezésekre van szükség. Ezt felismerve számos családi borászat vásárolt palackozó gépeket az elmúlt években, melyekkel termelése egészét le tudja palackozni 1-2 nap alatt. Ekkora luxust még a legfejlettebb európai országok borászai sem engednek meg maguknak: e helyett vesznek egy gépjárműre szerelhető mobil palackozó gépsort, és azzal járják körbe a szövetkezet tagjait…

Hasonló anomáliákat tapasztalhatunk a magyar almatermelésben is. Az elmúlt tizenöt évben a korábbinak töredékére csökkent az étkezési alma előállítása, erőteljesen megnőtt viszont a léalmából készített almalésűrítmény-gyártás aránya. Ez tipikusan olyan termékszerkezetváltás volt, melybe be van kódolva a bukás: a lényegesen olcsóbb, harmadik világbeli termelőkkel egyszerűen nem lehet majd versenyezni. A kialakult helyzet fő oka az árukezelési-logisztikai rendszer hiánya: 3-5 hektáros almáskerthez nem lehet korszerű csomagolási-tárolási kapacitást gazdaságosan üzemeltetni. Ennél nagyobb méretű feldolgozók üzemeltetése azonban már ismét csak szövetkezetek létesítését tenné indokolttá. Számításaink szerint ekkor már elfogadható nyereséggel lenne működtethető a termelő-tároló rendszer. Látnunk kell azonban, hogy sokszor a gazdaságszabályozás is hibásan orientált: értelmetlen dolog volt almaültetvényre támogatást adni úgy, hogy az nem foglalta magában az áruvá készítést és a tárolást. Látnunk kell ugyanis, hogy ma már nem az októberben leszedett és a „fa alól” értékesített alma az étkezési alma, hanem az egységesen csomagolt, nyomon követést szolgáló adathordozókkal felszerelt, január és április között értékesített termék tekinthető annak.

A vázolt célok eléréséhez valódi tanácsadási rendszerre, stratégiaalkotásra lenne szükség. Ez felveti az olyan, működő szaktanácsadási központok létrehozásának igényét, melyek ténylegesen a régióban használható, releváns tudás központjai (és nem egy-egy sokszor öncélú és/vagy marginális jelentőségű témát „művelő” elméleti kutatóintézetek, ha úgy tetszik „tudásközpontok”).

3. Tézis: Az élelmiszer-kereskedelmi vállalatok – erőfölényükkel visszaélve – olyan kereskedelmi feltételekkel kötnek szerződést mezőgazdasági és élelmiszeripari beszállítóikkal, melyek azok helyzetét erőteljesen nehezítik, sokszor lehetetlenné teszik. Az ezen szerződésekre vonatkozó információs rendszer fejlesztésével, a mögöttük meghúzódó pénzügyi forrásátadás fokozott megadóztatásával a jelenleginél áttekinthetőbb és méltányosabb jövedelem-megosztás feltételeit kellene megteremteni.

A magyar élelmiszerláncban is mind erőteljesebben érezhető a kereskedelem erőfölénye. Ennek legkézzelfoghatóbb jele a késedelmes fizetések és a különböző címen kierőszakolt kedvezmények rendszere. A jelenleg hatályos számviteli és adótörvények alkalmazása csak korlátozott mértékben ad módot annak az anomáliának a kezelésére, hogy a kereskedelmi vállalatok gyakran csak erőteljes késedelemmel fizetnek. Elvben hatályban van olyan törvény, mely legfeljebb harminc napos fizetési határidőt engedélyez, ezt azonban szinte sehol nem tartják be. A szabályozás továbbfejlesztéséhez a kereskedelmi vállalatok pénzügyi beszámolói-

nak rendszerét, majd az arra épülő adórendszert kellene tovább finomíttatni.

Mindenekelőtt a vevőállomány[1] és a szállítóállomány[2] forgási sebességét lenne célszerű folyamatosan nyomon követni. A folyamatos megfigyelés lehetőséget teremtene arra, hogy az idő előrehaladtával a mutatók változását is megfigyelhessük. A jelenlegi gyakorlat szerint a mérlegbeszámolóban közölt adatok ehhez nem elégségesek. Javasoljuk, hogy az adóbevallási kötelezettséghez rendeljék hozzá ezen mutatók közlését is. Ezzel el lehetne érni, hogy a jelentősebb cégek havonta jelentsék ezeknek a mutatóknak az értékét, és idővel a változásuk iránya és intenzitása is leolvasható lenne.

A 2. táblázatban bemutatott példában a havi rendszerességgel számított adatok alapján megállapítható, hogy a szállítók forgási sebessége minimum 4-szer (február) és maximum 19-szer hosszabb, mint a vevők forgási sebessége. A vevőktől a cég átlagosan 6 nap alatt kapja meg az eladott áru neki jutó ellenértékét, és ugyanakkor a szállítóknak 28 nap és 121 nap közötti intervallumban fizet. Kis túlzással az is mondható, hogy a szállítók pénzét forgatja minimum 22 és maximum 115 napig. Nem szabad elfelejteni, hogy ez utóbbi érték már kis híján 4 hónap, és egy négyhónapos likviditási hitelfelvétel kamatai a szállító oldaláról nem elhanyagolható pénzügyi költséget jelentenek.

Elképzelhető egy olyan megoldás is, hogy a *Magyar Kereskedelmi és Iparkamara* keretein belül, az egyes ágazatok sajátosságait szem előtt tartva, figyelembe véve a prosperáló vállalkozások tapasztalatait, eddigi teljesítményét kialakuljon egy olyan kritériumrendszer, amely mind a szállítók (termelők), mind a vevők (kereskedők) számára elfogadható keretek közé szorítja ezt a viselkedést. Ezzel párhuzamosan az APEH számára biztosítani kellene azt a törvényi felhatalmazást, hogy automatikusan adót rójon ki azokra a cégekre, és azt be is szedje, amelyek nem akarják elfogadni az új viselkedési formákat. A büntetőadó alapját adhatná az átlagos vevőállomány, mértékét pedig az MNB kamat kétszerese, a késedelmi napokra számítva.

Ezzel az állam ki tudná kényszeríteni a fizetési fegyelem erősödését, amire a nagy kereskedelmi és termelő vállalatokkal szemben jelenleg és eddig nem mutatkozott képesnek.

Ha így – az adó oldaláról – kísérelnénk meg komplex módon követni és szankcionálni azt a mai gyakorlatot, mely lényegében a forgóeszközök térítésmentes átadására kényszeríti a nagyméretű kiskereskedelmi vállalatok beszállítóit, akkor ezzel olyan lépést tennénk előre, mely európai léptékben is úttörő lenne. Hasonlóan kellene eljárni minden olyan esetben, amikor a kereskedelmi vállalat olyan címen kér árengedményt, ami nincs arányban az általa nyújtott szolgáltatással.

Ezzel egyidejűleg a beszállítókat fel kellene készíteni – például a kamaráknak – arra, hogy igenis követeljék meg és ellenőrizzék a kereskedelmi vállalat által a szerződésben tett és kifizettetett ígéretek betartását (pl. a merchandising terén).

4. Tézis: Az élelmiszer-ellenőrzés rendszerének komplex átalakításával vissza kell állítanunk a magyar fogyasztó bizalmát az élelmiszerlánc termékei iránt.

Az 1990-es évek elejétől kezdve emelkedik a Magyarországra áramló im-

[1] A vevők forgási sebessége az átlagos vevőállomány és az értékesítési árbevétel egy napra jutó részének a hányadosa – Átlagos vevőállomány / (Értékesítés nettó árbevétele:365

[2] A szállítók forgási sebessége az átlagos szállítóállomány és az egy napra jutó anyagjellegű ráfordítás hányadosa – Átlagos szállítóállomány / (Anyagjellegű ráforítások:365

port élelmiszerek kiskereskedelmi forgalomban mért aránya. A piacot egyszerre jellemzi a fogyasztói árérzékenység, a vásárlói tudatosság alacsony szintje, a kiskereskedelmi szektor erőfölénye, a beszállítók fokozódó kiszolgáltatottsága és az Európai Unión belüli élelmiszerkereskedelem gyakorlatban nehezen ellenőrizhető rendszere. A kereskedelmi láncok között kibontakozó erős verseny elsősorban a fogyasztói árak versenye lett, ahol a minőség szerepe kevésbé meghatározó. A fogyasztói árak versenyét a termelő finanszírozza, az évekig stagnáló beszállítói árakkal és a kereskedelmi költségtérítések változatos rendszerével (amelyek mértéke a beszállító árbevételének 10%-át is elérheti). A legális élelmiszer-előállítás eleve gyenge jövedelmezősége a tartósan alacsony árak miatt tovább csökkent, sok ágazatban nem téve lehetővé sem a bővített újratermelés finanszírozását, sem pedig a minőség szinten tartását. Az élelmiszer-termelés egyes szereplői a feketegazdaságba helyezték át tevékenységük egy részét vagy egészét, amely az élelmiszer-ellenőrző hatóságok szerepének módosulása, kapacitásának és hatáskörének megváltozása miatt nehezen kontrollálható folyamat. Magukat megnevezni nem kívánó információforrásaink szerint hazánkban is megjelentek azok az Európa-szerte jól ismert bűnözői csoportok, amelyek a szabályozási kiskapukra építve folytatnak illegális nemzetközi kereskedelmet (például hamisított okmányokkal, vagy okmányok nélkül utaztatva emberi fogyasztásra alkalmatlan árukat). Ezeknek az áruknak beszerzési költsége nincs, vagy elhanyagolható, hiszen gyakran veszélyes hulladékként tartják őket nyilván, amely kategória megsemmisítése a gyártó számára jelentős költségvonzattal jár. Ezek a csoportok gyakran a kereskedelmi láncok fontos beszállítói, hiszen amellett, hogy alkalmanként olcsó termeket biztosítanak, segítenek letörni a legális gazdaságban előállított termékek árait is. A helyzet javítása érdekében az élelmiszer-biztonsági rendszer átalakítására vonatkozóan az alábbi javaslatokat tesszük:

1. Az élelmiszer-biztonság szavatolását szolgáló hatósági élelmiszer- és takarmány-ellenőrzések (továbbiakban: élelmiszer-ellenőrzés) jogi szabályozásában történt változások az elmúlt években nem segítették kellően az áttekinthetőséget és a hatékony működés biztosítását. Alapvető feladat a jogszabályi háttér mielőbbi ésszerűsítése és lehetőség szerinti egyszerűsítése, valamint a hatósági szankcionálás eszközrendszerének átdolgozása annak érdekében, hogy a büntetéseknek valódi visszatartó hatása legyen.

2. Az élelmiszer-biztonság tekintetében érintett szakhatósági- és intézményi hálózat szakmai felkészültsége megfelelő, felépítése azonban még az elmúlt években lezajló változások után is túlzottan tagoltnak mondható. Az FVM, az EüM és a GKM felügyelete alatt jelenleg több, különféle feladat- és hatáskörrel felruházott önálló szervezet működik. Ez nem tartható fent, mert az ezzel együtt járó infrastrukturális feltételrendszer biztosítása, a szakmai tevékenységet végzők munkájának támogatását ellátó személyi állomány megtartása és mindezen tényezők adminisztrációs vonzatai a hatósági munka más lényegi területeitől vonnak el jelentős forrásokat. Komoly problémát jelent, hogy a különböző szervezetek közötti együttműködés hivatalos keretei nem teljes körűen kidolgozottak, egyes területeken folyamatos kompetenciaharcok figyelhetők meg. A hazai hatóságok tevékenységében továbbra is jelentős párhuzamosságok, hatásköri átfedések tapasztalhatók. Ez az ellenőrzési tevékenység komoly költséghatékonyságbeli romlásához vezet, valamint szükségtelen addicionális terhet ró az ellenőrzés köré-

be bevont vállalatokra is. Ebből adódóan múlhatatlanul szükséges az élelmiszer-ellenőrzés terén szerepet vállaló összes intézmény feladatainak pontos számbavétele, valamint kapacitásaiknak és jelenlegi kihasználtságuknak a felmérése, hogy megállapítható legyen, hol van szükség és lehetőség a széttagolt, esetenként más-más tárca felügyelete alá tartozó intézmények összevonására, átalakítására.

3. Az élelmiszer- és takarmány-ellenőrzést a résztvevő hatóságok az élelmiszerlánc horizontális (termékféleségenként) és vertikális (az élelmiszerlánc mentén, „from farm to fork") síkjain, jogszabályban rögzített feladatkörüknek megfelelően látják el. A hatósági élelmiszer-ellenőrzések feladatkörök szerinti megosztását kormányrendelet rögzíti, amelyet azonban az egyes hatóságok eltérő módon értelmeznek. Nem tisztázott a *Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség (FVF)* szerepe sem. Az FVF fontos feladatot lát el a fogyasztók érdekvédelmének területén, de szükségtelen és káros, ha az élelmiszer-biztonsági vizsgálatokat FVF végzi el (ebből országos szintű botrány – felesleges pánikkeltés – is keletkezett egy, az FVF hibájából tévesen megállapított fertőzöttség kapcsán). Javasoljuk, hogy a Főfelügyelőség élelmiszereket érintő ellenőrzései kizárólag a kereskedelmi egységek eladóteréből vett minták alapján történhessenek. Az FVF által elvégzett élelmiszer-vizsgálatoknak az élelmiszeripari termékek minőségi megfelelőségére, valamint a címkén feltüntetett adatok elégségességére és valódiságára kell vonatkoznia (beltartalmi értékek, deklarált összetétel és egyéb termékjellemzők, minőségmegőrzési idő, tömeg, térfogat, származási hely, gyártó). Az FVF ellenőrzési tevékenységének nem lehet célja a termék élelmiszer-biztonsági szempontból történő értékelése. Ha az ellenőrzés során az élelmiszer-biztonságot érintő probléma gyanúja merül fel, úgy köteles az adott területen kompetens társhatóságot felkérni a szakhatósági vizsgálat lefolytatására és az esetlegesen szükséges szankció meghozatalára.

4. Az illetékes hatóságok tevékenységét a 2003-ban megalapított *Magyar Élelmiszer-biztonsági Hivatal (MÉBiH)* lett volna hivatott koordinálni. Az eltelt időszak azonban teljes mértékben igazolta azokat a véleményeket, amelyek a MÉBiH jelen formában (hatósági jogkör és tényleges felügyeleti eszközök nélkül) történő létrehozása ellen szóltak. A hivatal marginális szerepre kárhoztatva, hatáskör, információ és a működéséhez szükséges pénzügyi feltételek hiányában az események követésére szorítkozik. Az ellenőrző hatóságok tevékenységének összehangolása, az esetleges átfedések kiküszöbölése, a hatékony, nemzetgazdasági érdekek figyelembevételével megalkotott ellenőrzési tervek elkészítése, végrehajtása a különböző ellenőrző szervek működésének koordinálását, egységes szempontok szerinti, központi irányítását igényli. Ennek biztosítása érdekében szükséges a MÉBiH szerepének újragondolása és intézményi átszervezése, melynek célja egy, a kormányzati hierarchiában a minisztériumok felett álló intézmény (például a *Miniszterelnöki Hivatalon* belül működő, kormánymegbízott, vagy kormánybiztos által irányított élelmiszer-biztonsági koordinációs hivatal) létrehozása. A koordinációs iroda önálló, előirányzatai felett teljes jogkörrel rendelkező költségvetési felügyeleti szervként koordinálná és hagyná jóvá a hatóságok élelmiszer-ellenőrzési terveinek elkészítését. A vizsgálatok lefolytatásához és az eredményeinek értékeléséhez szükséges forrásokat a tervek teljesülésének függvényében szintén ez a szerv folyósítaná. A hivatal további fontos feladata a kompetens hatóságok illetékességi területükön végzett, saját koc-

kázatbecslési tevékenységének koordinációja lenne. E hatáskörében, a szükségesnek ítélt esetekben, a hivatal a saját forrásai terhére kockázatbecslési tanulmányokat, kutatásokat rendelhetne meg.

5. A közigazgatási struktúra átalakítására vonatkozó tervek keretei közt módot kell találni annak a paradox gyakorlatnak a megváltoztatására, hogy a hatósági állatorvos – aki e szerepkörében ellenőriz, engedélyez, tilt és büntet – egyben praktizáló, a termelői körrel üzleti alapon kapcsolatban álló élelmiszergazdasági szereplő lehessen. A hatósági tevékenységet élesen el kell választani az állat-egészségügyi szolgáltatási tevékenységtől. E problémával a jelenlegi szakmai vezetés és az országos főállatorvos is tisztában van, és mérlegeli a megoldási lehetőségeket.

6. Az élelmiszer-biztonság szavatolását szolgáló élelmiszer-ellenőrzések tervezésénél fel kell állítani egy prioritási sorrendet, amely egyaránt magában foglalja az EU által meghatározott, kötelezően érvényesítendő szempontokat és a hazai tudományos kockázatbecslés eredményeit. Az ellenőrzési tevékenység költségvetését az ellenőrzési tervben szereplő feladatokhoz tételes formában hozzárendelve kell megszabni. Az ellenőrzési tervek jóváhagyását és teljesítésének vizsgálatát, valamint a forrás-hozzárendelést az élelmiszer-biztonsággal kapcsolatos hatósági munka koordinálását végző legfelsőbb szintű testületnek (ÉKI) kell végeznie.

7. Az Európai Unióhoz való csatlakozás után tömegesen jelentek meg hazánkban a silány minőségű és élelmiszer-biztonsági szempontból gyakran kifogásolható állapotú importélelmiszerek. A lakosság és a szakma által támasztott elvárásokra e jelenség kezelésével kapcsolatban világos választ kell találni. A hazai élelmiszergyártók és -feldolgozók mellett az élelmiszerimporttal foglalkozó cégek hazai telephelyein rendszeresen lefolytatott – kockázatbecslés segítségével kidolgozott – ellenőrző vizsgálatokkal kell elérni, hogy e tarthatatlan helyzet megnyugtatóan rendeződjön. Az ellenőrzések során talált, kifogásolt tételek esetén Magyarországnak a 178/2003 EK rendeletben foglaltak értelmében a *RASFF (Rapid Alert System for Food and Feed)* rendszer útján tájékoztatnia kell az Unió illetékes szerveit. A hivatkozott rendelet nyomon követhetőséget előíró cikkelyei alapján megállapított felelősségről a hazai közvéleményt is a MÉBiH-nek kellene tájékoztatni.

8. Az emberi egészséget közvetlenül vagy közvetve veszélyeztető, a hazai vagy más ellenőrző hatóság által feltárt esetekben és az egyéb élelmiszer-biztonsággal kapcsolatos ügyekben a közvélemény tájékoztatását kizárólagos hatáskörrel a koordinációs hivatal végezze. Az ellenőrző hatóságok sem a médián keresztül, sem saját honlapjukon nem tehetik közzé vizsgálati eredményeiket, továbbá azokat a koordinációs iroda előzetes jóváhagyása nélkül egyéb módon sem kommunikálhatják vagy kommentálhatják. Vezetőiknek viszont legyen joga munkatársat delegálni a koordinációs hivatal kommunikációért felelős bizottságába. Az elmúlt években jelentkezett élelmiszer-biztonsági botrányok során erős társadalmi igény mutatkozott a megbízható forrásból származó és hiteles tájékoztatásra. Az élelmiszer-biztonsági botrányok közegészségügyi és gazdasági károkozása gyakran nem mutat semmiféle arányosságot. A nemzetgazdaságot ért károk jelentősen csökkenthetőek a pánikhelyzetek kialakulásának elkerülésével, illetve mérséklésével. Ennek feltétele, hogy ne hangozzanak el különböző államigazgatási és hatósági szervek képviselőitől egymásnak ellentmondó nyilatkozatok, félinformációk, pánikkeltésre alkalmas, ellenőrizetlen forrásból származó adatok. A hatékony kommunikáció eléré-

séhez azonban ki kell érdemelni a fogyasztók bizalmát. Ez csak úgy sikerülhet, ha a hatósági kommunikáció nem törekszik a valós tények elhallgatására, elfedésére, elferdítésére. Ugyanilyen fontos az is, hogy a fogyasztókat egyenrangú partnerként kezeljék a hatóságok, reagáljanak a megkeresésekre, vegyék figyelembe a lakossági véleményeket, döntési helyzetekben mérjék fel az elvárásaikat.

A társadalmi kommunikáció a kockázatkezelésben is megkerülhetetlen szerepet játszik: az élelmiszerekkel kapcsolatos megbetegedések eredete jelentős mértékben a háztartásokhoz vezethető vissza. A felmérések eredménye szerint ennek oka jelentős részben a fogyasztók által nem megfelelő körültekintéssel elvégzett élelmiszer-beszerzés, tárolás, kezelés és ételkészítés volt. A célirányos ismeretterjesztési kampányok tehát fontos és költséghatékony eszközei lehetnek az élelmiszerbiztonság megteremtésének.

1. táblázat

Az optimális terület-felhasználás az 1-5 feltételrendszer alkalmazásával (ha)

Megyék	Burgonya	Búza	Kukorica	Árpa	Rozs	Cukorrépa	Napraforgómag
Baranya	801	35 645	85 592	20 024	0	1 557	11 401
Borsod-Abauj-Zemplén	1 413	64 120	31 766	28 744	955	1 685	48 915
Békés	332	119 960	94 620	25 600	100	4 705	18 756
Bács-Kiskun	2 634	81 858	91 240	24 970	8 373	5 856	40 378
Csongrád	4 810	68 616	57 789	12 020	6 205	2 523	21 929
Fejér	339	77 835	38 609	17 934	425	0	35 851
Győr-Moson-Sopron	1 849	41 320	54 359	32 837	1 576	8 506	14 236
Hajdú-Bihar	2 001	78 118	114 508	0	2 640	11 533	14 766
Heves	0	46 353	0	10 750	165	0	33 350
Komárom-Esztergom	540	30 405	27 311	1 732	690	1 605	7 880
Nógrád	850	16 323	0	5 409	451	0	7 853
Pest	5 748	62 515	6 214	0	7 043	2 922	34 650
Somogy	1 064	0	102 919	14 425	1 380	609	12 287
Szolnok	1 210	86 257	48 200	24 112	269	4 167	78 021
Szabolcs-Szatmár	3 146	0	99 648	0	10 152	2 010	0
Tolna	518	35 803	94 133	11 974	579	1 768	0
Vas	633	0	28 596	25 186	1 400	3 392	6 200
Veszprém	1 087	0	26 320	12 875	1 630	235	7 040
Zala	1 582	0	43 993	0	0	0	4 576
Összesen	30 557	845 127	1 045 818	268 592	44 033	53 074	398 090

Forrás: saját számítás

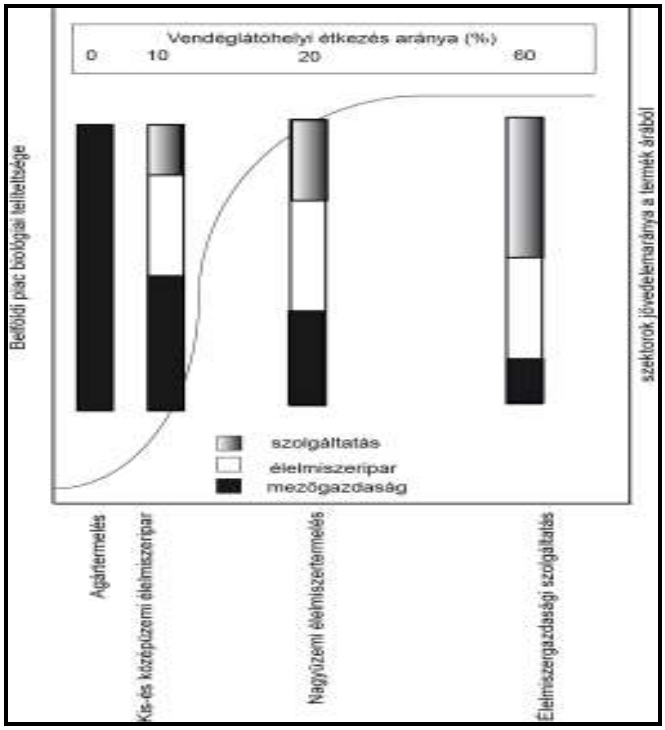
2. táblázat

Példa a kereskedelmi vállalat késedelmes fizetésével kapcsolatos hatásvizsgálathoz, egy fiktív vállalat (MEGNYÚ-ZOM Kereskedelmi Rt.) adatai

Megnevezés	2006. 12. 31.	2007. 01. 31.	2007. 02. 28.	2007. 03. 31.
Átlagos vevőállomány	53 489 E Ft	55 976 E Ft	47 587 E Ft	58 943 E Ft
Átlagos szállítóállomány	68 736 E Ft	75 981 E Ft	54 732 E Ft	65 916 E Ft
Anyagjellegű ráfordítások	24 596 E Ft	24 512 E Ft	25 364 E Ft	16 857 E Ft
Értékesítés nettó árbevétele	254 369 E Ft	315 847 E Ft	199 857 E Ft	296 587 E Ft
Vevők forgási sebessége/ Vevőbeszedés átlagos időtartama	53 489/254 369:31= 53 489:8 205,45= 6,5 nap	55 976:10 188,61= 5,49 nap	47 587:7 137,75= 6,67 nap	58 943:9 567,32= 6,16 nap
Szállítók forgási sebessége	68 736/24 596:31= 68 736:793,41= 86,63 nap	75 981:790,71= 96,09 nap	54 732:1 954,71= 28 nap	65 916:543,77= 121,22 nap

1. ábra

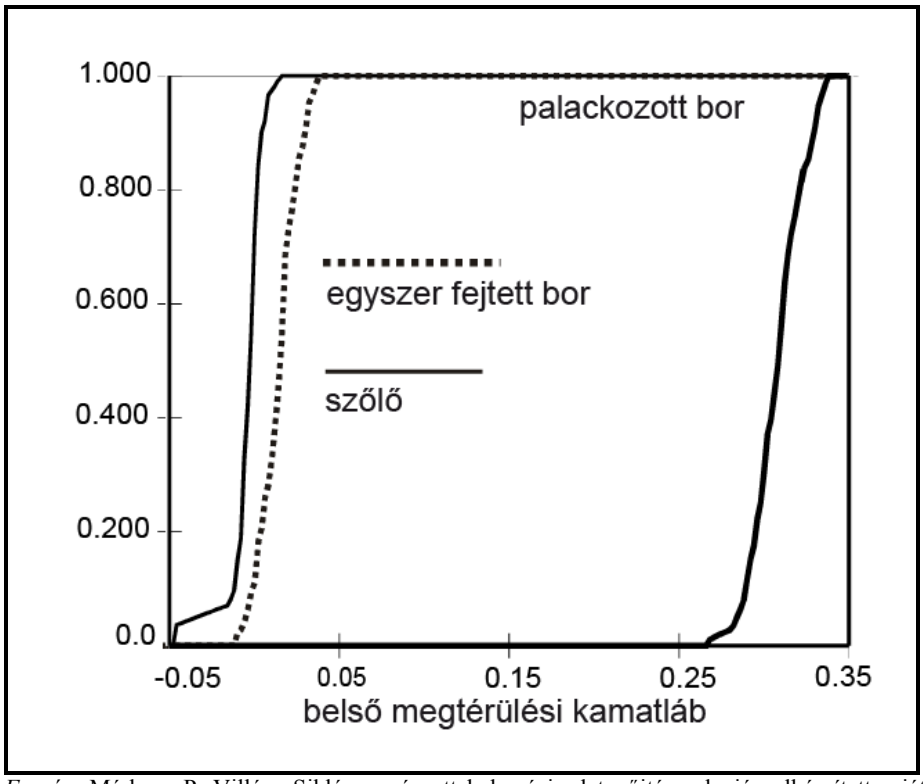
Az agrárium fejlődési stációi

Forrás: saját szerkesztés Prof. Jean-Luis Rastoinnal történt konzultáció alapján

2. ábra

A szőlő-bor vertikumban megvalósuló beruházás belső megtérülési kamatlábának eloszlásfüggvénye a termékek feldolgozottsági foka alapján

Forrás: Márkusz P. Villány-Siklóson végzett helyszíni adatgyűjtése alapján elkészített saját számítás

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Fao.org elektronikus adatbázis – (2) Lido Ltd: What'sBest! software descriptio – (3) Takács I. – Takácsné György K. (1999): Mezőgazdasági kis- és közepes vállalkozások működtetésének finanszírozási kérdései. Gazdálkodás, 2. sz. 10-19. pp. – (4) Udovecz G. (2006): A főbb növényi termékek világpiaci kilátásai. Nemzetközi Agrárpiaci Kilátások Konferencia, Budapest, 2006. 05. 15. http://www.akii.hu/dl/konferencia/outlook2006/!outlook2006.htm (utoljára megtekintve: 2007.04.11.)